

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Pajari, Ilona

Title: Hautaustoimistot surevien tukena : muuttuva surukäsitys ja hautausalan kasvava rooli kuolemanrituaaleissa 1900-luvun loppupuolen Suomessa

Year: 2014

Version: Published version

Copyright: © 2023 Ilona Pajari

Rights: CC BY-NC-ND 4.0

Rights url: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Please cite the original version:

Pajari, I. (2014). Hautaustoimistot surevien tukena : muuttuva surukäsitys ja hautausalan kasvava rooli kuolemanrituaaleissa 1900-luvun loppupuolen Suomessa. *Thanatos*, 3(2), 61-78.
<https://journal.fi/thanatos/article/view/137396>

Thanatos

ISSN 2242-6280, vol.3 2/2014

© Suomalaisen Kuolemantutkimuksen Seura Ry.

https://thanatosjournal.files.wordpress.com/2014/12/pajari_hautaustoimistot1.pdf

Hautaustoimistot surevien tukena – muuttuva surukäsitys ja hautausalan kasvava rooli kuolemanrituaaleissa 1900-luvun loppupuolen Suomessa

Ilona Pajari

Jyväskylän yliopisto

Abstract: Morticians as providers of support for the bereaved

The role of Finnish morticians has changed decisively in the past one hundred years. In this article, I look at this process from the point of view of helping mourners in their grieving process. The main research source is the Finnish journal of morticians, *Tiimalasi* [Hourglass], in which professional undertakers share information and various other matters concerning their trade.

Until the middle of the 20th century, Finnish morticians mostly sold and dealt with funeral-related items like coffins and wreaths. Transportation was also traditionally part of their service. However, an urbanising and modernising society created new needs and new tastes, and new ideas about grief and mourning allowed morticians to expand their range of services. Increasingly, the family of the deceased no longer took care of the corpse or contacted the church or other authorities. This was justified by an appeal to the mourners' state of shock prohibiting them from taking care of such mundane matters. The task of the mortician was to ensure that the family could preserve a positive memory of the last moments they had spent with their loved one.

From the 1970s onwards, this ideology started to evolve into a more psychologically inspired vision of mourners. New information about the therapeutic aspects of mourning became available, and morticians were eager to understand their clients better. Naturally, there were commercial ulterior motives behind this: a better understanding of grief meant better customer relations, which could in turn lead to selling more services, but the morticians' interest in psychology was also motivated by their own personal needs: their ability to cope in their work was challenged in a more emotionally sensitive mental climate.

Finnish morticians have had an impact on many aspects of Finnish death rituals, a development brought about by their expanding role in funeral arrangements and the diminishing ability of the families of the deceased deal with these. Indeed, their entire existence as a profession has been brought about by a social change in which professionals take care most of the tasks that families

and local communities used to manage. Sometimes their interaction with their mourning clients becomes very personal – the coffin-maker of the old days could not and did not need to provide such consolation or such a comprehensive service.

Tässä artikkelissa käsittelen suomalaisten hautaustoimistojen muuttuvaa roolia hautajaisjärjestelyissä ja surevien omaisten elämässä 1950-luvulta 1990-luvulle. Erityisesti Tiimalasi-julkaisusta välittyvät hautausalan omat käsitykset toiminnastaan, sen luonteesta ja päämääristä ovat tarkastelun kohteena. Hautausalan käsitysten muutoksen syitä on monta: yleisesti ottaen modernisaatio, tarkemmin sairaalakuoleman yleistymisen aiheuttama kuolemanprosessin muuttuminen, elämäntavan muuttuminen kulutuskeskeisemmäksi, sekä yhteiskunnan maallistuminen, surua koskevien käsitysten muuttuminen ulkoisesta surun osoittamisesta sisäisen tilan kokemukseksi. Samaan aikaan kehittyivät psykologian ja psykiatrian teoria ja käytännöt, ja niiden asema vahvistui surun ymmärtämisessä ja käsittelyssä. Ihmisten ajatusmaailmaan syntyi surua koskevia uusia käsitteitä ja kielenkäyttöä, joiden soveltamisessa surevien kanssa päivittäin tekemisissä oleva hautausala oli luonnollisesti aktiivinen.

Artikkelin aluksi kuvaan suomalaisen hautausalan historiaa ennen varsinaista tutkimusaikakautta, minkä jälkeen käsittelen hautausalan ja sen asiakaspalvelun muutosta 1900-luvun jälkipuoliskolla. Tämän jälkeen valotan aihepiiriä psykologian ja psykiatrian historian näkökulmasta.

Ensisijaisena lähdeaineistona artikkelissa on Suomen Hautaustoimistojen Liiton vuodesta 1950 alkaen julkaisema Tiimalasi-lehti. Aihepiiriin tuo lisävalaistusta hautausalaa koskeva koti- ja ulkomainen kirjallisuus. Käsittelen aineistoa lähiluvun keinoin: mitä surusta ja hautausalan toiminnasta sanotaan, miten sanotaan, ja mistä vaietaan, mikä esitetään kiertoilmauksin.

Tiimalasi-lehti perustettiin vuonna 1950 Suomen Hautaustoimistojen Liitto ry:n jäsenlehdiksi, alun perin nimellä Arkkuviesti. Hautausala oli vuosien yrittämisen jälkeen järjestäytyneen yhden etujärjestön alle sodasta johtuvan sääntelyn ja materiaalipulan aiheuttamissa poikkeusoloissa vuonna 1942 (Kiiskinen 1992, 44–52). Tiimalasi alkoi ilmestyä säännöllisesti neljä kertaa vuodessa vuodesta 1951 alkaen. Jäsenlehtenä Tiimalasin tarkoitus oli ja on puhutella ennen kaikkea hautausalan ihmisiä, ei niinkään kertoa hautauskulttuurista suurelle yleisölle tai käsitellä suomalaista yhteiskuntaa muusta kuin hautausalan näkökulmasta. Viime vuosikymmeninä on julkaistu myös laajempaan levitykseen tarkoitettuja tiedotusnumeroita alan toiminnasta, mutta pääpaino on edelleen SHL:n jäsenten kannalta keskeisissä kysymyksissä.

Tiimalasi ei käsittele kaikkia hautausalan ilmiöitä tasapuolisesti. Esimerkiksi yksityiskohtaista tietoa työskentelystä hautaustoimistossa on lehden sivuilta turha etsiä. Osa asioista oli ilmeisesti kaikille hyvin tuttuja muutenkin, osasta taas ei välttämättä haluttu keskustella edes rajoitetussa julkisuudessa. Samoin on aina ymmärrettävä, mitkä edellytykset kunkin ajan ihmisillä on ollut käsitellä eri aihepiirejä. Toisaalta surun ja kuoleman käsittelytapojen kehittyessä voidaan alkaa käsitellä aiemmin vaikeasti hahmottuneita asioita. Yhtenä esimerkkinä tällaisesta on juuri surevien kohtaaminen ja tukeminen, jonka kuvaamisessa tapahtui huomattavia muutoksia 1950-luvulta alkaen. On selvää, että Tiimalasin antamaa kuva hautausalasta ei ole hautausalan kokonaiskuva. Julkaisu on silti merkittävä ”kurkistusaukko” suomalaiseen hautauskulttuuriin sen kanssa päivittäin tekemisissä olevien ihmisten näkökulmasta. Lehteähän toimittavat SHL:n hallitus ja jäsenet, jotka ovat hautausalan yrittäjiä itsekin.

Useimmissa kulttuureissa kuoleman ja kuolleiden parissa työskentelemiseen liittyy jonkinlainen sosiaalinen stigma, eikä nykyajan länsimainen kulttuuriakaan ole tästä ajatuksesta vapaa (Davidsson Bremborg 2002, Laderman 2003). Hautaukseen ja kuolemaan liittyy oletuksia ja ennakkoluuloja, joiden hälventäminen voi olla vaikeaa. Monet ”kuolematyöntekijät” ovat kokeneet parhaimmaksi vaieta niistä kokonaan tai valikoida seuran, jossa ottavat asian esille (Kettunen 2010, 106; Molander 2009, 119–122). Tiimalasi-lehden sivuilla asiaa ei yleensä käsitellä suoraan, mutta sen

voi ymmärtää taustatekijäksi tarkasteluajanjakson viimeisten vuosikymmenien keskusteluille työssä jaksamisesta ja asiakkaan kohtaamisesta.

Surevien tukeminen on argumentti, jolla on perusteltu hautaustoimistojen kasvanutta roolia hautajaisten järjestämisessä. Se ei ole lainkaan perusteeton, koska perinteiset yhteisöt ja perinteinen hautajaiskäsitelmä muuttuivat voimakkaasti kuolemankulttuurin modernisoituessa. Ihmiset puhuivat kuolemasta ja sen käytännöllisistä puolista enää harvoin suoraan muiden kuin hautaustoimiston virkailijan kanssa. Yhteys seurakuntaan saattoi olla ohut, eikä hautajaisperinteitä enää tunnettu tai ne eivät soveltuneet muuttuneeseen elinympäristöön (esim. Pajari 2014b). Käsitelmä siitä, mitä käytännön järjestelyt merkitsevät sureville omaisille, on puolestaan muuttunut paljon vuosikymmenien kuluessa.

Sosiologi Tony Walterin vuonna 2005 julkaistun artikkelin mukaan länsimaista hautausalaa voidaan kuvata kolmen ideaalityypin mallin avulla. Suomalainen käytäntö edustaa tyypillisesti Walterin kuvaamaa uskollista mallia (*religious model*). Näin on siinäkin huolimatta, että hautausala on kaikissa Pohjoismaissa yksityisessä omistuksessa. Kirkko vastaa niin hautausmaiden ja useimpien krematorioiden ylläpidosta kuin suurelta osin varsinaisista hautajaisrituaaleistakin. Katolisiin ja islaminuskoihin maihin verrattuna uskonnollisuus on pikemminkin organisatorista kuin koko kuolemanrituaalia leimaavaa, mutta kysyttäessä sitä, kuka viime kädessä on vastuussa vainajan saattamisesta lepoon, kirkkokuntien rooli korostuu myös maallistuneissa Pohjoismaissa. (Walter 2005, 11–12).

Yhdysvalloissa yksityisillä hautaustoimistoilla on päärooli kuolemanrituaaleissa (*commercial model*), kun taas Ranskassa ja osittain Saksassa, Italiassa ja Espanjassa on vallalla julkishallinnollinen malli (*municipal model*), jossa maallinen hallinto vastaa suuresta osasta kuolemaan ja hautaamiseen liittyviä kysymyksiä. (Walter 2005, 9–11.) Suomalaisen hautausalan kehitykseen on suuresti vaikuttanut evankelisluterilaisen kirkon yhteiskunnallisista murroksista huolimatta vahva asema, ja tarkasteluajanjakson lopulla myös kirkon omien toimintaansa ja sen muotoja koskevien käsitysten muuttuminen (esim. Kivivuori 1999). Viimemainittu tema ei kuulu tämän artikkelin aihepiiriin, mutta kuvattaessa hautaustoimistojen muutosta on hyvä muistaa, että ympäröivä yhteiskunta ja sen instituutiot muuttuivat nekin.

Ensimmäisten hautaustoimistojen aikakausi

Suomen ensimmäinen varsinainen hautaustoimisto perustettiin vuonna 1871 (Laakso 1998, 15). Jo ennen 1800-luvun loppupuolta maassa oli tietysti valmistettu ja myyty ruumisarkkuja sekä muuta hautajaisiin liittyvää tavaraa, mutta tuolloin alettiin ensi kertaa tarjota kaikkea hautajaisiin liittyvää saman katon alta. Kehitys kohti hautaustoimistojen yhä suurempaa roolia hautajaisissa on jatkunut näihin päiviin saakka.

Ensimmäiset suomalaiset hautaustoimistot perustettiin ”ruotsalaisen mallin mukaan” (Laakso 1998, 12–16, Kettunen 2010, 30). Vallankumouksellisenä ajatuksena oli tarjota kaikkea hautajaisiin liittyvää yhdestä liikkeestä, joko omana tuotantona tai välittäjän ominaisuudessa. Moni varhainen hautaustoimisto oli ennen kaikkea arkkuliike, ja niitä perustettiin puusepäntöiden ja maalariliikkeiden yhteyteen. Toinen, alusta lähtien oleellinen pidetty palvelu oli vainajan ja mahdollisesti omaisten kuljetusten järjestäminen. Varhaiset hautaustoimistot olivat leimallisesti kaupunkilaisia liikkeitä (vrt. Davidsson Bremborg 2002, 30; Pajari 2014a, 93, 97–98), eikä kaupungeissa ollut läheskään kaikilla tarvetta tai mahdollisuutta pitää omaa hevosta ja ajopelejä. Tuohon aikaan kukat ja seppeleet kuuluivat ennen kaikkea paremman väen hautajaisiin, mutta niitäkin välitettiin tarpeen mukaan. Kukkia arkulle tai haudalle laskivat pääasiassa lähiomaiset. Elävien kukkien puutteessa käytettiin vahakukkia tai metalliseppeleitä. Kodin ja kadun koristelemisen havuilla kuului asiaan, ja havujakin sai ostaa hautaustoimistosta. (Pajari 2014a, 93; Pajari 2014b; Kempainen 2011, 13–14.)

1800-luvun hautaustoimistojen asiakaspalvelutaidoista ei ole tarkkaa tietoa. Samoin kuva tuon ajan suremisesta ja surusta on vaihteleva. Yleisenä mielikuvana on, että kuolemaan osattiin tuolloin suhtautua luonnollisemmin kuin myöhemmin aikoina. Luonnollisuuden ajatukseen ei kuitenkaan pitäisi sisältyä ajatusta siitä, että kuolema ei olisi aiheuttanut suurtakin surua ja odottamatonta kuolemaa myös järkytystä. Hienotunteisuus on ollut aina paikallaan maksavien asiakkaiden kanssa. Vaikka yhteiskunta muuttui ja kehittyi, tietty uskonnollinen viitekehys oli edelleen tuttu kuolemasta puhuttaessa, mikä helpotti kommunikointia. Hautajaisten kulku oli myös kaikille periaatteessa tuttu, joten asiakkaita ei tarvinnut opastaa ostoksissa samalla tavoin kuin myöhemmin. Korkeampi kuolleisuus ja kuoleman yhteisöllinen luonne aiheuttivat sen, että useimmat ihmiset osallistuivat nuoresta lähtien lukuisiin hautajaisiin elämänsä aikana (Kempainen 2011, 13).

Maailmansotien välisenä aikana Suomi alkoi modernisoitua entistä laajemmin. Hautaustoimistot olivat edelleen lähinnä kaupunkilainen ilmiö, mutta ostotuotteiden ja -palveluiden määrä lisääntyi kaikkialla maassa. Hautaustoimistot saattoivat jo ottaa hoitaakseen kaiken hautajaisiin liittyvän, mutta varsinkin maaseudulla omaiset hoitivat järjestelyt useimmiten itse ja hautaustoimistoa tarvittiin lähinnä arkun ja muiden tarvikkeiden myyjänä (Lepola – Forsius 2012, 10; Kiiskinen 1992, 36–43; NHEU 8; Tiimalasi 4/1953, 4–5; Tiimalasi 1/1964, 5). Kuolemankulttuurin eriaikaisuus eri puolilla maata on tärkeää huomioida, kun puhutaan ilmiöistä kansallisella tasolla.

1900-luvun alkupuolella kuolemankulttuurin yleinen suuntaus oli kohti pieniä hautajaisia ja yksityistä suremista, vaikka sitä ei yksittäistapauksissa aina huomaa. Maalla suuret hautajaiset olivat edelleen tavalliset, vaikka esimerkiksi käytösoppaissa niiden esitettiin kuuluvan jo menneisyyteen (Kempainen 2011, 14). Toisen maailmansodan aikaisista, kotirintamalla järjestetyistä sankarihautajaisista tuli usein speaktaakkelinomaisia koko seutukunnan tapahtumia (Kempainen 2006). Kuolemaa nähtiin ja kuolema näkyi, koska sairaalaverkko tuli koko maan kattavaksi vasta 1960-luvulla (Harjula 2007). Kotona kuoltiin edelleen paljon. Toisaalta monesti asenteiden muokkaamisessa keskeinen kaupunkilainen keski- ja yläluokka oli jo pitkään vieronut mahtipontisia kuolemanrituaaleja ja surun avointa, jopa mauttomana pidettyä osoittamista. Hillittyä suremista pidettiin aidompana ja uudenaikaisena. (Kuva 1. Velikulta 8, 1906. Kuvan toimittanut Kaisa Kyläkoski.)

Hautajaisissa.

Anderssonskan pääkaupungissa asuva sukulainen on kuollut ja Anderssonska on tullut häntä hautaan saattamaan. Surutalossa lausuu hän itsekseen ääneen ajatuksensa:

— Mitenkähän täällä Helsingissä on tapana, itketäänkö jo täällä vainajan kotona vaiko vasta haudalla?

Kuva 1. Velikulta 8, 1906. Kuvan toimittanut Kaisa Kyläkoski.

1950- ja 1960-lukujen suomalaiset hautaustoimistot

Toisen maailmansodan jälkeen suomalainen kuolemankulttuuri oli murroksessa. Hautaustoimistot olivat vasta vakiinnuttamassa asemaansa kuolemanrituaalien suorittamisessa koko maan tasolla. Maaseudulla saatettiin vielä vain ostaa arkku ruumisarkkuliikkeestä, mutta kaupungeissa oli jo, ainakin hautaustoimistojen itsensä mukaan, suurelta osin siirrytty käyttämään hautaustoimistojen palveluja hautajaisten kaikissa järjestelyissä. Hautausalalla vallinnutta kilpailua Tiimalasin artikkelit käsittelivät ennen kaikkea korostamalla jäsentensä ammattitaitoa.

”Hautausala vaatii harjoittajaltaan hienotunteisuutta ja persoonallisuutta”, todettiin Tiimalasissa vuonna 1950 (Tiimalasi 2/1950, 6). ”Asettakaamme (...) koko persoonallinen panoksemme jokaisen yksityisen tapauksen hoitamiseen, näin tukeaksemme ja auttaaksemme surevia” (Tiimalasi 2/1950, 9). Nämä vuoden 1950 tekstit käsittelivät Suomen ja Ruotsin hautausalojen eroja ja yhtäläisyyksiä; Ruotsissahan alan kehitys kohti palveluvaltaisuutta oli Suomea pidemmällä. 1950- ja 60-lukujen kantavana teemana olikin palvelujen lisääminen hautaustoimistojen yritysprofilissa; toisaalta sama teema oli esillä vielä vuonna 1984 (Tiimalasi 1/1984, 18–19). Kehitys tapahtui vähitellen ja eri tahtiin eri puolilla Suomea.

”Asiakkaan tullessa kaikkine murheineen toimiston palveltavaksi, toimiston hoitajalta vaaditaan suurta ihmistuntemusta ja täydellistä alan hallintaa” (Tiimalasi 3/1963, 7). Näiden käsitteiden sisältöä ei juurikaan Tiimalasissa määritelty, kenties siksi, että alan ihmisille suunnatun lehden lukijakunta tiesi mitä niillä tarkoitettiin. On hyvä muistaa, että vielä muutama vuosikymmen

HAUTAUSTOIMISTO

Tilauskeponki sivulla 19.

Toimittanut: N:o / 19

Nimi: _____

Toimi arvo: _____ Osoite: _____
 * / 1 . / 19 Puhelin: _____

Kirjoissa: _____ Kuolut: _____

Siirto: / klo _____ Tohteri: _____

Ruumiinsunaus: _____ klo / 19 _____

Hautaus: _____ klo / 19 _____

Ruumiinsunauksen toimittaa: _____

Tilaaaja: _____ Puhelin: _____
 (omakätinen allekirjoitus)

Osoite: _____

Arkku: _____

Tupsut: _____

Kaiverrettu nimilevy, urna: _____

Koristelevy, tekstattu levy: _____

Lisävaatetusta arkkuun: _____

Koroke, peite, kynttilät, hiekkalaatikko ja lapio kotona: _____

Laakerit y.m.: _____

Siirto: _____ Kantajia: _____

Kirkonkoristelu kankain, kynttilöin y.m.: _____

Kukkia, laakeripuita y.m.: _____

Hautausvaunu, valkoiset kantoliinat: _____

Sepeleuvaunuja: _____

Autokulj. toiselle paikkakunnalle: _____

Erikoisia: _____

Siirto _____

Hautakirja: _____

Arkkuhuolto, formailinointi, parranajo: _____

Kukkia arkkuun, lipouverhous arkkulle: _____

Kantajia: _____

Arkkukoriste: _____

Valokuvauksia: _____

Ruumiinsunaus: _____

Laulua: _____

Musiikkia: _____

Säestyksestä: _____

Kuuset; havutie: _____ rautatiehavutus: _____

Vahtimestarille: _____

Painatuskuluja: _____

Sepeleitä: _____

Kuolinilmoituksia: _____

Virkatodistuksia: _____

Polttelupa: _____

Krematorioyhdistyksen lasku: _____

Hautatoimiston lasku: _____

Rautatierahti: _____

Hautauskuluja toisella paikkakunnalla: _____

Puhelinkuluja: _____ postikuluja: _____ toimitusta: _____

Siirto edelliseltä sivulta _____

mk _____

SUORITUKSET:

Lvv velvollisille:

/ 19	mk	Lvv alaista tavaraa:
/ 19	"	Jälleenmyytyä tavaraa:
/ 19	"	Kuljetusta ym. huolto:
/ 19	"	Välitettyjä maksuja (pappi ym.)
/ 19	"	

sitten hautaustoimistot olivat kaikkialla maassa olleet ensisijaisesti ruumisarkkuja myyviä puusepän- ja verhoiluliikkeitä. Kun alettiin vaatia yhä kokonaisvaltaisempaa hautajaisten hallintaa, se tapahtui ennen kaikkea liikkeenhoidollisia hyveitä korostamalla. Esimerkiksi asiakaskortiston pitämistä suositeltiin, ja tuon ajan kortistoesimerkeistä huomataan, mitä kaikkea hautajaisiin ajateltiin kuuluvan.

(Kuva 2a ja 2b vasemmalla. SHL:n painattaman asiakaskortin malli Tiimalasista 3/1952.)

Hautaustoimistot näkivät roolinsa kasvamisen ja kasvattamisen kahtalaisesti. Yhtäältä kyse oli tiedostetusta ja julkilausutusta pyrkimyksestä liiketoiminnan kannattavuuden lisäämiseen. Liian korkeiden hintojen, kalliin tavarantoimituksen ja suoranaisten huijaamisen ongelmat myönnettiin ja niitä paheksuttiin ankarasti. Hautausalan erityisluonne tuotiin esille: markkinoita ei voi loputtomiin kasvattaa esimerkiksi mainonnalla, koska asiakkaiden määrä on riippuvainen kuolleisuudesta eikä siihen voi hautausalan yrittäjä vaikuttaa. Mainontaa pidettiin jopa turhana, ja varsinkin turhia korulauseita kehoitettiin karsimaan. (Tiimalasi 2/1950, 9; Tiimalasi 4/1952, 1; Tiimalasi 3/1956, 3; Tiimalasi 1/1959, 1; Tiimalasi 1/1961, 6; Tiimalasi 4/1964, 10; Tiimalasi 1/1969, 3; Tiimalasi 3/1980, 12.) Sen sijaan palvelujen tarjontaa laajentamalla saattoi asialleen omistautunut yrittäjä kyetä takaamaan toimintansa kannattavuuden ja jatkuvuuden. Kirjoittajasta riippuen myyntitaitoa korostettiin joskus paljonkin: ”Saada asiakas ymmärtämään, että ilman kaikkia meidän liikkeemme tarjoamia palveluksia (joista kaikista veloitetaan) hän ei tästä tilanteesta selviä” (Tiimalasi 3/1962, 1). Yleinen näkemys oli, että hienotunteinen ja asiantunteva hautaustoimisto saisi asiakkaita jatkossakin, ja sen hoidettavaksi luotettaisiin yhä uusia tehtäviä.

Toisaalta hautaustoimistojen merkitys nähtiin

aikakaudelle tyypillisen suremiskäsityksen valossa. Omaisille tuli antaa rauha keskittyä tunteisiinsa. He saattoivat olla hyvin järkyttyneitä ja surun lamauttamia, joten hautaustoimiston toiminta oli tarpeen ja heille hyväksi. (Tiimalasi 1/1952, 3; Tiimalasi 4/1953, 6). Omaisten aktivoiminen tai toiminnan terapeutisuus eivät kuuluneet tuon ajan käsitykseen surusta. Hautausalalla arveltiin riittävän huomaavaisuuden ja kohteliaisuuden; psykologiaa tai hengellistä ohjausta ei tuon ajan Tiimalaseissa erikseen mainita. Hautaustoimiston rooli surussa oli ennen kaikkea siinä, että *”siunaustilaisuudesta muodostuu asianomaisille viimeinen miellyttävä muisto heidän rakkaan vainajansa kanssa”* (Tiimalasi 3/1962, 1).

Tiimalasin antamaa kuvaa 1950- ja 1960-lukujen suomalaisesta kuolemankulttuurista voidaan pitää modernisoituvana, ei vielä modernina Tony Walterin tarkoittamassa mielessä (Walter 1994). Maaseudulla oltiin vasta siirtymässä traditionaalaisesta kuolemankulttuurista ja hautajaisten itse tekemisestä moderniin, jossa tyypillistä olivat sekä sairaalakuolema että hautaustoimistojen suuri rooli. Sen sijaan maaseudulla taas kuoltiin vielä myös kotona, ja hautajaisrituaaleissa omaisilla ja paikallisyhteisöllä oli suuri rooli. Osa suomalaisista oli jo kadottanut yhteyden kuolemaan ja hautajaisiin liittyviin perinteisiin ja sopivaisuusnäkökohtiin, ja heitä täytyi ulkopuolisen opastaa pukeutumisessa ja käyttäytymisessä. Toisaalta hautajaisetkin olivat muuttuneet jonkin verran.

Osa ihmisistä oli varmasti tuolloinkin läheisensä kuolemasta niin järkyttyneitä, ettei minkäänlaisiin käytännön järjestelyihin ollut mahdollisuutta. *”Pääasiana on, että asiakkaat tulevat murheessaan autetuiksi ja liikkeiden tehtävänä on, että he voivat sen tehdä mahdollisimman vaivattomasti eli jättämällä kaiken hautaustoimistonsa hoidettavaksi”* (Tiimalasi 3/1961, 3). Tiimalasin pääkirjoitus numerossa 1/1962 antaa kuitenkin sangen realistisen kuvan ihmisten motiiveista: *”Elintason kohotessa, kansalaisten mukavuudenhalu kasvaa ja he haluavat päästä mahdollisimman helpolla tästä heille usein sangen ikävästä tapahtumasta.”* Totuttiin vähitellen käyttämään palveluita kaikissa elämäntilanteissa, koska ihmisillä alkoi olla varaa kuluttaa. Ajan säästämisen tarve mainittiin myös hautaustoimiston palveluiden käytön taustalla (Tiimalasi 3/1964, 11.) Suomalaisiin hautajaisiin ei ole yleensä liitetty suurta prameutta varsinkaan 1900-luvun puolenvälin jälkeisenä aikana, ja samainen Tiimalasin pääkirjoitus korostaa miten muuttamalla hautajaispäivän sunnuntaista arkipäiväksi (joihin kuului tuolloin vielä myös lauantai) voitiin vähentää vierasmäärää. Tavoitteena eivät olleet suuret hautajaiset, vaan rauhallinen ja tunnelmallinen tilaisuus, josta jää *”kaunis muisto heidän viimeisestä rakkaan vainajansa kanssa viettämästään hetkestä”* (Tiimalasi 3/1961, 3).

Monet nykypäivän suomalaiselle tutut hautajaistavat tekivät toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä vasta tuloaan. Seppeleet ja kukat olivat olleet osa yläluokan hautajaisia jo 1800-luvun loppupuolella, mutta niiden käyttö yleistyi kaiken kansan keskuudessa vasta vuosikymmeniä myöhemmin. Samaan aikaan yleistyi kaikkien vainajien siunaaminen kirkossa, ei haudan äärellä. Aiemmin myös kirkossa siunaaminen oli ollut vain eliitin osana. Toisen maailmansodan aikaisissa sankarihautajaisissa kirkossa siunaaminen oli yleistä, joten kenties tästä syystä tapaa haluttiin jatkaa sotien jälkeenkin. Samoin kappeliin rakentaminen, monesti kaukana seurakuntien kirkoista sijaitseville uusille hautausmaille, helpotti sisätiloissa siunaamista (Pajari 2014a, 101). Suomen sääoloissa tätä lienee pidetty huomattavana parannuksena.

On ilmeistä, että hautajaisvieraat eivät enää välttämättä tunteneet hautajaisten kulkua eivätkä osanneet käyttäytyä haluamallaan tai yleisesti hyväksytyllä tavalla. Samoin hautajaispukeutumisessa ja suruasun käytössä oltiin valmiita ohjeistamaan saattoväkeä. (Tiimalasi 2/1951, 7; Tiimalasi 1/1952, 10; Tiimalasi 1/1956, 5; Tiimalasi 2/1962, 6; Tiimalasi 1/1967, 6; Tiimalasi 2/1969, 4.) Ruumiinsiunaus kirkossa ja kukkien laskeminen arkulle siellä, samoin kuin Suomessa tapana oleva seppelenuhojen tai vastaavan tekstin lukeminen tässä yhteydessä, olivat siis monelle suhteellisen uusia asioita. Tiimalasi-lehden artikkeleissa viitataan toistuvasti kukkien laskemiseen liittyviin ongelmiin. Ensinnä pidettiin sopimattomana kovin pitkällistä ja paatoksellista tekstinlukua kirkossa (Tiimalasi 2/1958, 9; ks. m. Tiimalasi 1/1964, 5). Tämä liittyy yleisempään pyrkimykseen tehdä hautajaisista hillittyjä ja arvokkaita.

Toinen ongelma liittyi sekin tilaisuuden arvokkuuteen ja rauhallisuuteen. Koska kukkalaitteita ei enää laskettu suoraan haudalle, kuten haudalla siunaamisen yhteydessä oli ollut tapana, piti ne nostaa pois arkulta, jotta se voitiin kantaa hautaan. Tämä aiheutti ilmeisesti sekaannusta ja hälinää, kun ihmiset luonnollisesti halusivat kantaa oman kukkavihkonsa arkun perässä haudalle. Tiimalasissa ohjeistettiin, että kukat kuuluivat tässä vaiheessa jo vainajalle, eikä ollut sopivaa ryhtyä repimään omaansa esille, mahdollisesti vahingoittaen muita kukkia ja ainakin tilaisuuden tunnelmaa (Tiimalasi 1/1952, 3 & Tiimalasi 4/1959, 3; Tiimalasi 2/1958, 10).

Hautajaisten kulku ja myös merkitys olivat muuttumassa. Keskustelua herätti ajalle tyypillinen pienten hautajaisten yleistyminen. Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että kuolinilmoituksessa saattoi lukea hautajaiskutsun sijasta *”haudattu hiljaisuudessa”*. (Tiimalasi 1/1963, 9; Tiimalasi 4/1963, 7; Tiimalasi 1/1964, 6). Hautaaminen hiljaisuudessa ei suinkaan viitannut entisaikain kokonaan ilman saattoväkeä tapahtuneeseen hiljaiseen hautaukseen, joka oli esimerkiksi itsemurhaajien osana (Pentikäinen 1990, 126–127), vaan siihen, että hautajaisissa olivat paikalla vain kaikkein läheisimmät henkilöt. Kuoleman ja kuolemanrituaalien siirtyminen julkisesta yksityiseen elämänpiiriin vaikutti hautajaistenkin järjestämiseen; jokseenkin paradoksaalista on, että mitä yksityisempää kuolemasta on tullut, sitä enemmän muut kuin perheenjäsenet osallistuvat sen käytännön toimiin.

Tiimalasin artikkeleissa toivottiin voimakkaasti myös arkihautajaisten yleistymistä. Tässä painoivat käytännön näkökohdat, erityisesti hautausalan ihmisten työskentely käytännössä viikon jokaisena päivänä, mikä viittaa siihen, että ilmeisesti liikettä ei voinut pitää kiinni esimerkiksi maanantaisin. Yhtenä perusteena hautajaisten siirtämiseksi esimerkiksi arki-illoille pidettiin sitäkin, että näin hautajaisista jäisivät pois tuttavat, ja paikalle tulisi vain vainajan lähipiiri (Tiimalasi 4/1953, 4–5; Tiimalasi 1/1962, 1–2). Myöhempinä aikoina hautausala on usein esiintynyt suomalaisten hautausperinteiden säilyttäjänä, mutta toisen maailmansodan jälkeisinä vuosina sen rooli oli pikemminkin modernin kuolemankulttuurin tuomisessa maahan.

Suurten hautajaisten tärkeyttä pohdittiin Tiimalasissa papiston ja asiantuntijan kanssa vuonna 1963. Hautajaisten uskonnolliset rituaalit olivat artikkelin mukaan merkittäviä koko seurakunnalle. *”Juuri silloin voi Jumalan sanoma tavoittaa sydämemme ja muuttaa surupäivän uskon ja toivon päiväksi.”* (Tiimalasi 4/1963, 7.) Se, keitä hautajaisiin kutsutaan ja miten paljon, oli tuohon aikaan käymistilassa. Samoin hautajaisissa käyttäytyminen näyttää olleen muuttumassa. Enää ei sopinut seurustella vapaasti, tavanomaisten käytösnormien mukaan, vaan hienotunteisuuden vaatimus merkitsi omaisten surun myötäilyä koko tilaisuuden ajan. *”(...) hautajaisista helposti muodostuu eräänlainen seurapiiri- tai sukukokous, jossa pohditaan liikeasiat, poliittiset uutiset. Ehkä suurin syy onkin siinä, että emme osaa olla kyllin hienotunteisia.”* (Tiimalasi 4/1963, 7.)

Hautajaisilla itsessään ei nähty yksilöllistä merkitystä kristillisen toivon ja lohdutuksen lisäksi. Surutyön käsite oli vielä vieras, eivätkä hautaustoimiston työntekijätäkään viitanneet surun käsittelyyn tai siinä auttamiseen. Hyvät hautajaiset olivat tyylikäs ja hillitty tilaisuus, jonka järjestelyissä omaisten rooli oli mahdollisimman pieni. Heille tuli jättää aikaa surra, eikä heidän oletettu aina kykenevän hallitsemaan käytännön asioita tunnetilansa vuoksi. Vaikka suru ei pakahduttava olisi ollutkaan, pidettiin hautajaisiin liittyvää byrokratiaa vaikeasti hallittavana ensikertalaiselle (esim. Tiimalasi 4/1962, 6; Tiimalasi 1/1963, 1).

Hautaustoimistojen rooli oli kaupungeissa jo melko vakiintunut, mutta maaseudulle täyden palvelun hautaustoimistot tekivät vasta tuloaan. Monen muunkin alan yrittäjiä vielä kaivattiin: 1950-luvulla hautaustoimistosta saatettiin kysyä kaikkea suruharsosta hautajaiskukkiin, paikkakunnalla kun ei näiden alojen liikkeitä välttämättä ollut (Tiimalasi 3/1953, 7). Samoin maaseudun hautaustoimistot saattoivat olla pelkkiä arkkuliikkeitä, eikä niiden kuljetuskalusto enää vastannut ajan vaatimuksia. Eräänlaisena kauhuesimerkkinä Tiimalasissa kerrottiin aitan nurkkaan perustetusta *”hautaustoimistosta”*, joka käsitti *”pari kappaletta aikanaan jostain ostettua hiirensyömää arkkuja”* (Tiimalasi 4/1953, 4–5). Laajempaa palvelurepertuaaria suositeltiin hautaustoimistoille jo kannattavuudenkin puolesta. Omaisten nähtiin olevan valmiita myös maksamaan hyvästä palvelusta, ja aikakauden ihmis- ja surukäsitys suosi tätä näkemystä. Toisaalta on

kysyttävä, olivatko maaseudun ja kaupungin asukkaat erilaisia. Vielä vuonna 1964 pohdittiin alan tulevaisuutta, ja miten ”voimakkaan maaseudun kaupunkilaistumisen yhteydessä on selvää, että hautaustoimisto tulee yhä läheisemmin liittymään myös maaseudun kuvaan” (Tiimalasi 3/1963, 11). Jos lamauttava suru edellytti hautaustoimiston vahvaa roolia, oliko sellaisen kokemus vasta tulossa maaseudun ihmisten elämään?

Vakiintuneet suomalaiset hautaustoimistot, muuttuva surukäsitys

Tiimalasin ilmestymisen pari ensimmäistä vuosikymmentä edustivat 1900-luvun loppuvuosikymmeniin verrattuna yksinkertaisemman ja helpomman surukäsityksen aikaa. Surua käsitteenä ja tunnetilana ei juuri pohdittu. Surua kuvattiin esimerkiksi syväksi, surevia murtuneiksi ja väsyneiksi sekä ”suruperheeksi”, mutta hautaustoimistoalan ihmisten oletettiin tietävän, miten surevien kanssa käyttäytyään. Kohteliaisuus ja huomaavaisuus olivat valttia (esim. Tiimalasi 2/1951, 7), varsinkin koska ”asiakasta on kohdannut menetyks, joka on huojuttanut hänen henkistä tasapainoaan, eikä häntä voida käsitellä samoin kuin normaalissa mielentilassa olevaa henkilöä” (Tiimalasi 2/1963, 3). Ammattilaisen uskottiin hallitsevan tunteensa, tai ainakaan asiakkaan suru ei koskettanut häntä pintaa syvemmältä. Pikemminkin kritiikki, jota myös Tiimalasin sivuilla säännöllisesti käsiteltiin, saattoi paheksua hautausalan ihmisten ”epänormaalia kohteliaisuutta” ja vetoamista hengellisiin seikkoihin myyntityössä (Tiimalasi 3/1966, 5). Mielikuva hautaustoimistoyrittäjistä näyttää olleen melko neutraali tiskin kummallakin puolella. Vasta 1970-luvun lopulla ilmestyivät ajatukset työn henkisestä kuormittavuudesta Tiimalasin sivuille.

Hautaustoimistojen asemaa surijoiden elämässä käsiteltiin yhä enemmän 1970- ja 80-luvuilla. Työnkuvan muutosta hahmotettiin ilmaisulla ”puusepistä ammattiauttajaksi” (Tiimalasi 1/1976, 6). Vuodelta 1985 oli edetty ruumisarkkutehtaista jo todella kauaksi. ”Hautaustoimisto kuuntelee”; ”hautaustoimiston palveleva rooli”; ”sydämellämme kuunteleva kanssavaeltaja” olivat käytettyjä ilmaisuja (Tiimalasi 1/1985, 8–9).

Surun psykologiaa käsittelevä ensimmäinen artikkeli ilmestyi vuonna 1969. Surua oli alettu pohtia hautaustoimistojen liiton tapaamisissa. Kuvaavaa kenties on, että ensimmäinen, sairaalapastori E. Ewaldsin vuosikokousesitelmä ”Surevan ihmisen kohtaaminen” ei Tiimalasin toimittajan mukaan ollut aiheuttanut keskustelua eikä kysymyksiä itse tilaisuudessa. Aihe ja näkökulma olivat hautausalan toimijoiden kokemuspohjasta huolimatta uusia. Surevien kanssa oli työskennelty vuosikymmenet, mutta surun pohtiminen omana kokonaisuutenaan ei ollut tuttua. Puuttui käsitteitä ja ajattelun välineitä, joita seuraavat vuosikymmenet tarjoaisivat. Esitelmästä kertovassa artikkelissa avattiin jo kuitenkin uutta aihepiiriä, joka vasta vuosikymmentä myöhemmin nousi toden teolla Tiimalasissa esille: normaalit rutiinit ja totut roolit rikkovia kohtaamisia asiakkaan kanssa. ”Minä en enää jaksanut pidätellä itseäni, vaan itkin hänen, täysin tuntemattoman kanssa.” ”Surevan ihmisen kohtaaminen voi olla äärettömän vaikeaa, melkein ylivoimaista.” (Tiimalasi 4/1969, 3).

1960- ja 1970-lukujen vaihteessa käsiteltiin suomalaisella hautausalalla uutta asiaa, joka liitti sen kansainväliseen kehitykseen: A.E.T:n (Association Européenne de Thanatologie) ammatillista julistusta vuodelta 1967, joka keskittyy erityisesti alan eettisiin periaatteisiin niin kaupallisessa mielessä kuin asiakaspalvelun suhteen (ks. erit. Lepola – Forsius 2012, 27–28). Asiaa käsittelevä Tiimalasin artikkeli korosti, miten ”me joudumme palvelemaan ihmisiä, jotka ovat joutuneet hyvin poikkeukselliseen tilanteeseen”. Asiakkaan kunnioittaminen oli keskeistä, ja siihen tarvitaan ”surun psykologiaa” käsitteleviä esitelmiä vielä paljon enemmän kuin kolme vuotta aiemmin Tiimalasin sivuilla mainittu E. Ewaldsin pitämä. Osanottoa suruun ei kuitenkaan pidetty mahdollisena, elleivät asiakkaat olleet ennestään tuttuja: ”(...) pelkään, että vieraiden ihmisten kohdalla siitä saattaa tulla enemmän taikka vähemmän onnistunutta näyttelemistä” (Tiimalasi 2/1972, 4). Omaisten kohtaaminen nähtiin yhä selvemmin muunakin kuin onnistuneena myyntitapahtumana, mutta epä tietoisuutta oli sen suhteen, miten tuo ”muu” saataisiin hallintaan. Samoin eri uskontokunnat ja vakaumukset mainittiin julistuksessa ja siitä käydyssä keskustelussa; aiemmin suomalainen kuolemankulttuuri oli näyttänyt Tiimalasissa voimakkaan evankelisluterilaisena.

Uskonnollinen retoriikka oli hautausalalla monin tavoin tärkeää. Sen avulla voitiin kuvata työskentelyn henkistä puolta, ja torjua syytöksiä ahneudesta ja liiasta kaupallisuudesta. *”Ovatko he nähneet meissä vain rahanhimoisen rutinoitun liikemiehen vai lämminsydämisien palvelualltiin lähimmäisen”*, voitiin kysyä (Tiimalasi 4/1972, 1). Lähimmäinen lienee ymmärrettävä kristinuskon rakkauden kaksoiskäskyn hengessä. Yksityisten, perheyrittäjäpohjaisten hautaustoimistojen vahvuutena muita alalle tulijoita vastaan oli aina nähty palvelun henkilökohtaisuus, johon voitiin liittää myös henkinen aspekti. *”(...) jos jaksamme jokapäiväisessä työssämme toimia tällaisina ’kuorman kantajina’, ehkä tämä on valttimme sosialisointia tai osuusliikkeitä vastaan”* (Tiimalasi 1/1974, 6). Tässä pohjoissuomalaisen naispuolisen yrittäjän haastattelussa kristillisyyden korostuneesti läsnä hautaustoimistotyön kuvaamisessa ja motivoinnissa. *”Meidän on pyrittävä helpottamaan asiakkaittemme taakkaa mahdollisimman pitkälle ulottuvalla käytännön asioiden hoidolla.”* *”Tässä suhteessa on tullut mieleeni Pyhän Kärjän sanat ’kantakaa toistenne kuormaa ja niin te täyttätte Kristuksen lain’.”* *”Työn kuormittavuuden vastapainoksi se oli ”henkisesti rikastuttavaa”* (Tiimalasi 1/1974, 6–7).

Vuonna 1975 surun ymmärrystä hautausalan toiminnassa linjasi pastori Martti Eskon esitelmä *”Kuolema ja suru – haaste parantavalle yhteisölle”*. Myös hautausala oli osa *”parantavaa yhteisöä”*, vaikkei tätä suoraan sanota. *”Kuoleman ja surun kohtaamisessa ei oikeastaan kukaan voi toista suoraan opettaa. Nuo sanat ja opit eivät koskaan voi olla varastossa. Aina on kysymys meistä hoitavassa palveluammattissa toimivista yksilöinä, meidän persoonastamme, uskalluksestamme kohdata elämän kipeimpiä kysymyksiä. Aina on synnyttävä kuulemisen tilanne. Ihmisen olisi kohdattava ihminen, eikä vain ajatustapa toista ajatustapaa.”* (Tiimalasi 4/1975, 2.) Kohtaamisen vaatimus on suuri, varsinkin kun annetaan ymmärtää, ettei valmiita ratkaisuja koskaan ole eikä saisikaan olla.

1970-luvun puolivälissä käynnistettiin Suomen Hautaustoimistojen Liiton keskuudessa uudelleen alan koulutustoiminta. Liiton alkuvuosina oli järjestetty käytännön työhön liittyviä, lähinnä verhoilu- ja formalisointikursseja, kun nyt keskityttiin liikkeenhoitoon ja asiakaspalveluun (Tiimalasi 3/1975, 1). Tämäkin heijasti alalla tapahtunutta painotusten muutosta. Käytännön työstä vainajien kanssa ei oltu luopumassa, mutta arkkujen osittainkin valmistus oli jäämässä menneisyyteen (Tiimalasi 2/1975, 10). Muuttuvassa työnkuvassa kristillisyyden korostus oli vahvasti läsnä, minkä sovittaminen kaupalliseen yrittäjyyteen vaati pohdintaa. *”Hyödyntävoittelua vai lähimmäisenrakkautta”* kysyttiin alan ihmisiltä *provosoivasti kursseilla vuonna 1976. Kirjoittaja esitti, että ”me olemme täällä toteuttamassa Jumalan tahtoa ja hänen antamaansa tehtävää”. Toisaalta ”työmies on palkkansa ansainnut”.* (Tiimalasi 4/1976, 1.)

Psykologian ammattilaisten kirjoittamia tekstejä ei näy Tiimalasin sivuilla kuin vasta 1990-luvulla. Sairaalapastorit ja sairaanhoitajat kertoivat asiasta näkemyksiään ja kokemuksiaan, ja heitä haluttiin myös vuosikokousesitelmöitsijöiksi aiheesta (Tiimalasi 1/1973, 4). Näillä kirjoittajilla oli vankka ammatillinen kokemus ja myös teoreettinen tietämys aihepiiristä, mutta psykologia omana tieteenalanaan oli selvästi vasta tulossa mukaan suomalaisen kuoleman käsittelyyn.

Monissa teksteissä ja haastatteluissa korostui kuoleman abstrakti pohdinta, johon 1980-luvulle tultaessa liittyi voimakas länsimaisen elämäntavan kritiikki (Tiimalasi 4/1983, 4–5; Tiimalasi 2/1984, 18–19; Tiimalasi 1/1989, 25–28). Nykyäänkin tuttu ajatus siitä, että elämä on liian kiireistä eikä kuolemalle ole tilaa, oli esillä. Sairaanhoitajat puhuivat surusta ja surevista konkreettisemmin. Omaisten kanssa itkeminenkin oli mahdollista (Tiimalasi 1/1985, 8–9).

Uudenaikaiset näkemykset oman ajan kuolemasuhteesta tunnettiin jo. *”Nykyajan kuolemasta vieraantuminen on lisännyt hautaustoimiston tehtäviä, sillä hyvin usein vainajan omaiset haluavat antaa lähes kaikki kuolemaan liittyvät järjestelyt hautaustoimiston suoritettaviksi”* (Tiimalasi 4/1979, 8). Vain muutamia vuosia aiemmin oli erikseen kehoitettu hautausalan yrittäjiä markkinoimaan tällaisia palveluita, jotka eivät varsinkaan maaseudulla olleet vielä täydellisen kattavia kaikissa hautaustoimistoissa ja ihmiset osasivat itsekin järjestää hautajaiset. Samoin oli vedottu ihmisten mukavuudenhaluun, ei niinkään kyvyttömyyteen. Ristiveto auttamisen ja markkinoinnin, omaisten kanssa myötäelämisen ja heidän laskuttamisensa välillä tulee jälleen esiin. Maaseudun ja kaupungin erot ovat samoin olleet kuolemankulttuurin murrosvaiheessa suuret.

Vuonna 1979 järjestettiin eri ammattialojen yhteinen ”Surusanoma symposium” Hämeenlinnan Ilopisarassa. Sen tarkoituksena oli kartoittaa eri viranhaltijoiden tehtävät ja mahdolliset ongelmatilanteet varsinkin äkillisten kuolemantapausten yhteydessä. Tiimalasin lyhyehkö kuvaus ei kerro, pohdittiinko asiaa vielä tuolloin erityisesti suremisen tai omaisten näkökulmista. (Tiimalasi 2/1979, 17.) Vuosi 1981 on Tiimalasin sivuilla merkkipaalu surun käsittelyssä. Tuolloin järjestettiin vastaava tilaisuus kuin 1979, mutta surusanomaseminaarin teemana oli paljon vahvemmin ”huoli surevista omaisista”. Kuolemasta oli tullut artikkelin mukaan liiaksi rutiinia varsinkin sairaaloissa. Monen alan ammattilaiset kertoivat ”kokevansa avuttomuutta” toimiessaan omaisten kanssa. Hautaustoimistojen suurta roolia kuoleman yhteydessä perusteltiin sillä, että monilla alueilla ei ollut riittävästi muita palveluita. Jo aiemmin lehdessä esille tullut kilpailutilanne seurakuntien kanssa myönnettiin: omaiset tulivat yleensä ensiksi hautaustoimistoon, eivät papin pakeille, mikä koettiin seurakunnissa puuttumisena heidän tehtävänsä. (vrt. Erämaja 2006, 112, 132–134.) Kirkon taholta toivottiin seurakuntalaisten omaa aktiivisuutta sekä suhteessa hautajaisissa vainajan siunaavaan pappiin, että toisiin, sureviin seurakuntalaisiin. Ilmeisesti tuon ajan seurakunnilla ei ollut tarjota kohdennettuja palveluita erityisesti sureville, vaikka papit olivatkin jo tutustuneet suremisen psykologiaan päätellen Tiimalasin kuvaamista esitelmätilaisuuksista. (Tiimalasi 4/1981, 20–21.)

1970-luvulla herättiin vähitellen pohtimaan alan ihmisten omaa jaksamista; vuoden 1963 Tiimalasin pääkirjoituksen maininta siitä, miten hautausalan ihminenkin ei saa eristäytyä voisi toki jo viitata työn henkisen raskauden aiheuttamaan väsymiseen (Tiimalasi 3/1963, 1). Oli alettu korostaa entistä enemmän hienotunteisuutta ja ehdotonta vaihtoehtovallisuutta, mitkä johtivat helposti siihen, että hautausalan edustajat eivät voineet keskustella työstään lainkaan. Sitten tulivat mukaan kuvaukset siitä, miten konkreettista myötäeläminen saattoi joskus olla. 1980-luvulla mainittiin myös työhönsäytyksen tarpeellisuus ja yleensä se, ettei hautausalankaan ihminen jaksa kaikkea ilman lepoa ja tuntojen purkamista. (esim. Tiimalasi 2/1985, 4.)

Mielikuva surun psykologiasta muuttui siis voimakkaasti parinkymmenen vuoden aikana. Siinä missä aiemmin surevat olivat toki olleet murheen murtamia, mutta hautaustoimiston rooli oli ollut ennen kaikkea myydä tavaraa ja järjestää hautajaisiin liittyvät palvelut, nyt korostui asiakkaan kohtaaminen toisella tapaa. Suomalaisen hautaustoimistojen hengellisenä taustana on useimmiten evankelisluterilainen uskonnollisuus, joillekin alan ihmisille läheisempänä kuin toisille. Tiimalasissa vedottiinkin pitkään nimenomaan kristilliseen lähimmäisenrakkauteen myötäelämisen elementtinä; samaan ajankuvaan kuului sairaalapastoreiden vahva rooli alan asiantuntijoina. Kuolemaa pohdittiin, sikäli kuin pohdittiin, ennen kaikkea uskonnollisesta näkökulmasta ennen 1980-lukua. Tällöin esille nousivat nykyihmiselle tutut teoriat surun vaihteellisuudesta ja kuoleman aiheuttamista psyykkisistä reaktioista. Monen Tiimalasin artikkelin tarkoitus ei välttämättä ollut ohjeistaa välittömästi toimimaan omaisten kanssa tietyllä tavalla, vaan antaa ajattelemisen aihetta mahdollista myöhempää työtilannetta varten. Näin tulkitseen esimerkiksi pitkän lapsen kuolemaa käsittelevän artikkelin vuodelta 1985 (Tiimalasi 1/1985, 12–15).

Uudenlainen näkökulma hautausalan työhön ja sen koulutustarpeisiin olivat myös eri uskontokuntien hautaustavoista kertovat artikkelit. Ortodoksisia hautajaisia käsiteltiin useampaankin kertaan 1970- ja 80-luvuilla (Tiimalasi 4/1976, 2–4; Tiimalasi 1/1984, 7–9). Suomalaisista kuului tähän leimallisesti itäsuomalaiseen kirkkokuntaan noin yksi prosentti, mutta muuttoliikkeen ja erityisesti toisen maailmansodan seurauksena ortodokseja asui ja asuu tietysti edelleen kaikkialla maassa. Hautausalalla oli oltava selvillä, millaiset ortodoksiset hautajaiset ovat, ja mitä ne hautaustoimistolta edellyttävät. Islaminuskoiset ja juutalaiset keskittyivät tuon ajan Suomessa pitkälti pääkaupunkiseudulle ja pieninä uskonnollisina yhteisöinä ne ovat tulleet pitkälti toimeen omin voimin (Laakso 1998, 51–52). Tämä selittää sen, että ensin mainittujen hautaustapoja havainnoidakseen piti Tiimalasiin kirjoittaneen hautaustoimiston omistajan matkustaa Istanbuliin asti (Tiimalasi 4/1981, 15). 1990-luvulla oltiin ajan hermolla raportoimassa somalien hautaustavoista. (Tiimalasi 2/1991, 14) Vapaa-ajattelijoiden liitto lähetti myös lehteen selonteon omista hautajaiskäytännöistään (Tiimalasi 1/1982, 15). Muiden maiden hautausalasta ja hautauskäytännöistä kirjoitettiin vuosikymmenien mittaan

paljon, jo vertailun vuoksi. Varsinkin Yhdysvaltojen Suomeen nähden hyvin erilainen tilanne kiinnosti, mutta yleensä sikäläisiä toimintatapoja ja markkinointikeinoja pidettiin Suomen oloihin sopimattomina.

Hautausala ei ole ainoastaan reagoinut kuolemankulttuurin muutoksiin. Suomen Hautaustoimistojen Liitto on julkilausumissaan voinut myös ottaa kantaa niihin, ja kenties muokatakin suomalaisten asenteita kuolemaa ja hautajaisia kohtaan. Vuoden 1982 vuosikokousjulkilausuma ylitti uutiskynnyksen monissa sanomalehdissä, ja Helsingin Sanomat kommentoi sitä myönteiseen sävyyn pääkirjoituksessaan 5.10.1982. Julkilausuman aiheena oli kuolemankulttuurin muuttuminen kiireiseksi: kaupungistuneessa yhteiskunnassa kuolemalle ei ollut aikaa eikä tilaa. Maaseutu, joka aiemmin oli edustanut Tiimalasinkin kirjoittajille lähinnä takapajuisuutta ja hyödyntämätöntä markkina-aluetta, saa nyt edustaa kuolemankulttuurin hyvää tapaa. Maalla kuolema oli julkilausuman mukaan luonnollinen asia. Oikein tapahtunut surutyö oli merkittävää kaikkien ihmisten kannalta. (Tiimalasi 4/1982, 19.)

Julkilausuma ja sen saama huomio olivat melko harvinaisia; useimmiten hautaustoimistot saivat tehdä työtään vailla laajempaa yleisöä. Sen pohtiminen, miten paljon ja millä erityisellä tavalla hautaustoimistot vaikuttaneet suomalaisiin hautajaisiin, on kiinnostavaa. 1980-luvulla oli ilmeisesti vanhanajan arkkuliikkeitäkin vielä jossain päin maata, koska palvelutarjonnan laajentamista suositeltiin lehden sivuilla 1980-luvulla edelleen (Tiimalasi 1/1984, 18–19). Tämä on tarkoittanut sitä, että joku muu kuin hautaustoimisto hoiti vielä tuolloinkin suurimman osan hautajaisjärjestelyistä, todennäköisesti vainajan omaiset.

Hautausalan kaupallinen puoli on nykyaikaisen suremiskäsityksen omaksuneille ihmisille usein vaikea asia. Kuolemalla ja surulla ei saisi ”rahastaa”. Alan yrittäjille, varsinkin Tiimalasin useimmiten kuvaamille perheyriyksille, kannattavuuden kysymykset ovat kuitenkin aina olleet konkreettisia, toimeentuloon liittyviä. Huoli hautausalan ylikapasiteetista on jossain määrin vallinnut koko tarkasteluajanjakson (Lepola – Forsius 2012, 35, 41). Hyvä asiakaspalvelu ja asiantuntemus ovat olleet asioita, joiden avulla yrittäjät ovat pyrkineet parantamaan asemaansa markkinoilla. Toisaalta surevan ihmisen kohtaaminen ei aina ole ongelmatonta, mihin alettiin vähitellen kiinnittää suurempaa huomiota.

Tiimalasi julkaisi tarkasteluajanjakson loppupuolella yritysesityksiä eri seutujen erilaisista hautausalan yrityksistä ja niiden omistajista. Tämän, väistämättä pieneksi jääneen, otoksen perusteella syntyy vaikutelma, että alalle hiljattain tulleet yrittäjät, joilla ei ollut perhetaustaa hautausalalta, olivat innokkaampia perehtymään surun psykologiaan kuin kokeneemmat, ehkä hautaustoimiston vanhemmiltaan perineet yrittäjät. (Vrt. esim. Tiimalasi 2/1987, 20–21; 4/1987, 18–19; 1/1993, 7–10; 3/1993, 3–4.) Uudet yrittäjät joutuivat etsimään paikkansa ja tekemisen tavan oman aikansa ymmärryksestä, johon 1980-luvulla tulivat voimakkaasti mukaan surutyö ja myötäeläminen. Perinteisemmät hautaustoimistot saattoivat luottaa jo olemassa olevaan asiakaskuntaan (Tiimalasi 3/1993, 3) ja ne olivat tunnettuja varsinkin pienemmillä paikkakunnilla. Vaikka surun jälkihoito olikin seurakuntien alaa, hautaustoimiston yhteydessä toimiva kukkakauppa ja kukkien ostaminen haudalle olivat luontevia kohtaamisia, joissa asiaan voitiin palata (Tiimalasi 2/1993, 8). Näin surutyön jatkumista voitiin seurata perusteellisemmin kuin silloin, kun yhdessä tai muutamassa asiakastapaamisessa koettiin suuri tunnepurkaus.

Kokeneemmatkin alan yrittäjät tunnustivat suruaiheisten kurssien mahdollisen tarpeellisuuden (Tiimalasi 2/1993), mutta innostusta ei silti riittänyt osallistumaan jos ajankohta ei ollut erityisen sopiva. Vuonna 1990 SHL:n järjestämälle valtakunnalliselle surun psykologian kurssille ei tahtonut riittää osallistujia, ilmeisesti pääosin siksi, koska se jouduttiin puhujana olleen pastorin kiireiden vuoksi järjestämään viikonloppuna (Tiimalasi 2/1990, 11–12). Kolmea vuotta aiemmin esimerkiksi psykologista työsuojelua sinänsä neutraalisti käsitellyt artikkeli päättyi arveluun, että ”*psykkinen työsuojelu on kokeneen ammatti-ihmisen synnyinlahja*”; konsulttia ei kannattanut hankkia paikalle jos asiat tuntuivat hoituvan muutenkin (Tiimalasi 4/1987, 28–29). Artikkelin kiihtyneeltä vaikuttava loppunousu on kiinnostava siltäkin kannalta, että vuosi 1987 oli SHL:lle työsuojelun teemavuosi (Lepola – Forsius 2012, 39). Ei kuitenkaan kannata jakaa tuon ajan

hautausalan yrittäjiä kahteen leiriin, joista toisessa asiakas kohdattiin uudenaikaisen psykologian eväin ja toisessa lähinnä kristillisen lähimmäisenrakkauden avulla; asiakkaalle ero ei välttämättä näkynyt missään olennaisessa kohdassa. Pikemminkin on kiinnostavaa, miten erilaisin painotuksin samasta asiasta voitiin edelleen puhua.

Surutyö on käsite, joka alkaa esiintyä Tiimalasin sivuilla 1980-luvun mittaan yhä useammin. 1990-luvulla surutyötä ja sen tekemistä alettiin kirjoittaa auki. Aivan uusinta psykologiaa ei hautausalan lehteen aina löytynyt, esimerkkinä James T. Hodgen artikkeli ”He jotka surevat” Tiimalasista 1/1993 (sivut 21–25), joka oli alun perin ilmestynyt englanniksi lehdessä *Journal of Religion and Health* vuonna 1972. Artikkelin edustaa nykyään jo pitkälti menneisyyteen kuuluvaa näkemystä siitä, miten irtautuminen vainajasta on tärkeää ja onnistuneen surutyön merkki (vrt. esim. Klass & Silverman & Nickman 1996). Surutyön vaiheet esitellään yksityiskohtaisesti, ja jokainen niistä on välttämätöntä käydä läpi. Aikakaudelle tyypillistä lienee myös kehoitus keskustella asioista surevan kanssa suoraan ja niiden oikeilla nimillä. Perusvire artikkelissa on tietyllä tapaa medikalisoitunut: jos surutyötä ei suoriteta reippaasti alusta loppuun oikein, vaarana on fyysinen sairastuminen.

Surukäsitysten muuttuminen

Surutyötä käsittelevä kirjallisuus suhtautuu hautajaisiin vaihtelevasti. Lienee kuvaavaa, että tarkasteluajanjakson Tiimalaseissa hautajaisten nimenomaista roolia surussa käsiteltiin surutyön näkökulmasta vähän, mutta 2000-luvulla tämäkin aspekti on tullut osaksi alan tutkimusta (esim. Aho & Savolainen 2012, 8–9, 15; Erämaja 2006, 114–116). Tony Walter esitti vuonna 1990, miten länsimainen surukäsitys oli yksilökeskeistä ja yhteisön unohtavaa. Tästä syystä (britti)hautajaiset olivat Walterin mukaan menettäneet merkityksensä: niissä ei ihmisten kokemuksen mukaan tapahtunut mitään merkittävää. (Walter 1990, 9–13; 64–72.) Suomalaiset hautaustoimistot näkivät Tiimalasin mukaan asian hyvin eri tavoin 1960-luvulle asti, ja korostivat rooliaan hautajaisten oikeanlaisen tunnelman luomisessa. Sitten surutyön merkityksen korostaminen on sisältänyt ajatuksen, että hautajaisilla ja hautaustoimiston toiminnalla olisi prosessissa keskeinen tehtävä.

Surutyö itsessään on melko tuore käsite, jota alettiin käyttää vasta 1960-luvulla. Pikainen katsaus vaikkapa kotimaiseen kirjastotietokantaan kertoo (Asetelma 1), miten surusta ja suremisesta on alettu viime vuosikymmeninä kirjoittaa yhä enemmän.

Asetelma 1. Hakusana: surutyö. Tietokanta: HelMet (pääkaupunkiseudun yleisten kirjastojen kirjastoverkko). Haut tehty 22.7.2014.

1961 – 1970: 3 hakutulosta hakusanalla surutyö.

1971 – 1980: 4 hakutulosta.

1981 – 1990: 19 hakutulosta.

1991 – 2000: 96 hakutulosta.

2000 – 2010: 256 hakutulosta.

Asetelman esittämään hakutulokseen sisältyy tutkimus- ja terapiakirjallisuuden lisäksi kaunokirjallisuutta, ei kuitenkaan esim. elokuvia tai musiikkia. Voidaan todeta, että suremisesta ja surutyön käsitteen alle mahtuvasta toiminnasta on viimeisen parinkymmenen vuoden aikana kirjoitettu huomattavan paljon. Hautausala on reagoinut tähän omalta osaltaan, ja kuoleman ammattilaiset ovat olleet alusta lähtien kiinnostuneita aihepiiristä. Tämä kertonee osaltaan sekä työssä havaitusta tiedon tarpeesta että halusta mukautua vallitseviin näkemyksiin kuolemasta ja suremisesta.

Hautausala on osa yleisempää kuolemaan liittyvää ammattimaistumista. Tony Walterin aihepiiriä koskevan kolmijaon mukaan traditionaalisessa yhteiskunnassa kuoleman asiantuntija oli pappi, koska kuolema oli siirtymä tästä elämästä seuraavaan. Kuolema oli tyypillisesti yhteisöllinen asia, ja sitä nähtiin korkean kuolleisuuden oloissa paljon. Modernissa kuolemasuhteessa asiantuntijaroolissa taas oli lääkäri; lääketieteen mahdollisuudet vaikuttaa kuolleisuuteen olivat parantuneet 1900-luvun alussa. Kuolleisuus oli laskenut ratkaisevasti, ja kuolema tapahtui yleensä sairaalassa. Tietoisuus kuolemasta ja keskusteleminen aiheesta olivat tulleet ihmisille vieraiksi. Viimeisintä (1994) kuolemasuhteen vaihetta Walter kuvaa ”neo-moderniksi”, ja siinä asiantuntijuus on siirtynyt terapeuttien ja psykiatrien haltuun. Kuolemasta puhutaan jälleen paljon, mutta varsinaisesti arkista asiaa siitä ei ole tullut uudelleen. Asiantuntija tarkoittaa tässä yleistettävyyttä tavoittelevassa kolmijaossa sitä henkilöä, jonka puoleen käännetään kuolemaa koskevissa kysymyksissä ja jolla ajatellaan olevan ratkaisu kuoleman ongelmaan. (Walter 1994, 47–48.)

Käsitys ihmismielen toiminnasta ja mielenterveydestä muuttui voimakkaasti 1900-luvun mittaan. Oleellinen muutos tapahtui 1960-luvulla, jolloin äidillisiksi mielletyt ehdoton rakkaus ja hyväksyntä tulivat määräävämmiksi ihanteiksi perhesuhteissa kuin aiemmin vallitsevana ollut isällinen vaativuus; ihmisen psyyken tarkastelussa uudenlaiset asiat tulivat tärkeiksi. (Siltala 2009, 171–172.) Surun ja suremisen käsittelyssä muutos näkyi siten, että tunteiden hillitseminen ja peittäminen eivät enää näyttäneet vain myönteisinä asioina. Walterin kuvaama moderni, kuolemaan etäisesti suhtautuva ihminen oli muutoksen edessä. Alettiin arvostaa avoimuutta, mutta keinoja sen osoittamiseen ei juuri ollut.

Avuksi tuli se, mitä on totuttu kutsumaan ”psykokulttuuriksi”: erityisesti Elisabeth Kübler-Rossiin osin aiheetta liitetty käsitys surusta selkeän vaiheittaisena prosessina (esim. Kübler-Ross – Kessler 2006; vrt. esim. Lundgren 2006), samoin kuin myöhemmin terapia- ja vertaistukiryhmät ja vastaavat ajan ilmiöt auttoivat hahmottamaan surua. Esimerkiksi suomalaisissa käytösoppaissa jo vuosikymmeniä vallinnut aidon tunteen ihanne (Kempainen 2011, Pajari 2014b) ei ennen 1960-luvun murrosta ja niin sanotun modernin kuolemankulttuurin kritiikin voimistumista tarkoittanut suinkaan sitä, että aitoja tunteita olisi osoitettu miten tahansa. Oli huomaavaista peittää tunteensa ja olla tekemättä niistä numeroa: ”Älä tee surustasi turhuutesi välikappaleta” (Pajari 2014b). Vasta kun tutkijat ja terapeutit alkoivat antaa asioille uusia nimiä, niistä voitiin nyt keskustella avoimemmin.

Leeat Granekin artikkeli aiheesta tiivistää surutyön käsitteen ja nykyisen surukäsityksen historian käytännöllisellä tavalla. Kehitys alkaa hänen mukaansa 1930-luvulta, jolloin Helene Deutsch toi ensi kertaa esille käsittelemättömän surun mahdollisuuden, samoin kuin yleisesti ottaen normaalin ja epänormaalin suremisen eron. Aiemmin surua ei ollut pidetty välttämättä psykologian tai psykiatrian alaan kuuluvana lainkaan (Granek 2010, 52–55.) Psykiatrian kehittyminen tieteenalana ja ammattikuntana lisäsi sen vaikutusvaltaa ja määrittelyjen tarkkuutta. Erich Lindemann oli tässä suhteessa uranuurtaja vuonna 1944 julkistetulla tutkimuksellaan, jonka monia käsitteitä voi tunnistaa vielä nykypäivänkin surutyötä koskevasta puheesta ja kirjallisuudesta. Ei ollut vain tärkeää, että psykiatrit hoitivat ongelmallista surua: myös normaalisti sujuvaa surutyötä oli tarkkailtava, jossa se sujui ”oikein”. 1960-luvulla Colin Murray Parkesin työ vakiinnutti psykiatrian aseman surun hoidossa ja suremisen asiantuntemuksen haltijana. (Granek 2010, 57–62.) 1990-luvun alkuun mennessä sureminen oli psykologisoitu kokonaan, ja sitä voitiin tutkia ja tarkkailla kyselylomakkein ja oireita havainnoiden. (Granek 2010, 64.) Tässä mielessä suomalaiset hautausalan yrittäjät todellakin ”seurasivat alan trendejä” kiinnostuessaan surun psykologiasta 1960-luvun lopulta alkaen.

Moderni kuolemankulttuuri, jota kritisoimaan nykyään vallitseva, keskustelevampi kuolemankulttuuri syntyi, edellytti tunteiden ja käytöksen hallintaa. Surusta tuli yksityistä ja syvää, siinä missä se aiemmin oli ollut julkista ja ritualisoitua, yksilön kokemuksen jäädessä taustalle. Hautausoimistojen tehtävänä oli edistää perheen kasvojen säilyttämistä ja yksityisyyttä, sekä tuoda vainaja ja hänen omaisensa esille parhaassa mahdollisessa valossa. Sureminen oli sisäinen tapahtuma, joka tuli saada kokea rauhassa ilman häiriötekijöitä, kuten moninaisia hautajaisjärjestelyjä. On hyvä huomata, että vaikka mielikuvat suremisesta ovat viime vuosina muuttuneet aktiivisempaan suuntaan, ei omaisilla

yleensä ole halua tai mielestään kykyä hoitaa hautajaisten järjestelyjä alusta loppuun. Tämä ei välttämättä johdu edes lamauttavan suuresta surusta, kuten hautaustoimistot palveluvalikoimaansa perustelivat vielä 1950-luvulla, vaan tietämättömyydestä ja haluttomuudesta käsitellä vainajaa, ainakaan ilman ammattilaisen apua.

1950-luvulta 1990-luvulle tapahtui Suomessakin hyvin nopea kuolemanrituaalien murros. Kaupungeissa oli jo pitkään totuttu käyttämään hautaustoimistojen palveluita, kuten muillakin elämänaalueilla. Suurten yhteiskunnallisten murrosten eriaikaisuus tekee niiden havainnoimisesta kiehtovaa, mutta yleistysten tekeminen on vaikeaa. Millainen oli ”suomalainen kuolema” vuonna 1960 tai 1980? Eri puolilla maata toimittiin eri tavoin, kuten jossain määrin myös vuonna 2014.

Mielikuva siitä, millainen sureva ihminen on, miten hän toimii ja mihin hän ei pysty, on oleellinen osa kuolemasuhteen muutosta. Usein tätä muutosta kuvataan ulkoisten tekijöiden avulla: kuolema siirtyi kotoa sairaalaan, ihmisten yhteys uskonnollisiin yhteisöihin väheni, muuttoliike rikkoi perinteisiä yhteisöjä. Oletukset siitä, millainen sisäinen tila surevan mielessä vallitsee, muuttuivat myös. Kyse ei ole vain kuoleman kieltämisestä, vaan uudenaikaisesta suhtautumisesta siihen. Surun tulee olla syvää, koska perhe- ja muut läheiset suhteet perustuvat tunteille. Syvä suru ei pysty ilmaisemaan itseään, kuten viimeistään toisen maailmansodan aikaisista kuolinilmoituksista opittiin: ”*Suurin suru on sanaton, äänetön katkerin tuska*” (Kempainen 2006, 133–134). Surevan tuli saada käsitellä tunteitaan rauhassa, ilman ihmispaljoutta ja byrokratiaa. Pienet, hautaustoimiston pääosin järjestämät hautajaiset olivat oleellinen osa tätä suremisen kuvaa.

Modernin kuolemasuhteen piirre on sekin, että kuolemalla ei varsinaisesti ole merkitystä yksilölle itselleen. Omasta kuolemasta ei haluttu olla tietoisia, eikä sen jälkeistä aikaa suunnitella. Entisaikain mahtihautajaiset, joihin kutsuttiin mahdollisimman suuri vierasjoukko, muuttuivat mauttomiksi ja asiattomiksi uuden surukäsityksen valossa. Tunteiden ja perhe-elämän yksityistyminen johtivat siihen, että hautajaisista tuli perhetapahtuma, aidosti vainajaa surevien kokoontuminen. Enää ei juhlitettu vainajan elämäntyötä, saati elämänsä aikana saavuttamaan sosiaalista asemaa ja varallisuutta. Kristillinen, seurakuntayhteyttä painottava hautajaiskäsitelmä jäi sivurooliin. Kuten jo aiemmin on tullut esille, jos tällaiset hautajaiset tapahtuivat persoonattomassa ympäristössä, niillä ei ollut merkitystä yksittäisen surevan kannalta.

Psykotieteiden tuleminen kuoleman asiantuntijoiksi oli osaltaan ratkaisu ongelmiin, joita tällainen irrallinen ja yksilökeskeinen kuolemakäsitys tuotti. Ihmiset eivät saaneet lohtua toisiltaan, rituaaleilla ollut enää merkitystä surussa, eikä yksityistä surua haluttu eikä voitu tuoda julki laajemmalle yhteisölle. Sureminen saattoi todellakin vaikeutua ja muuttua psyykkiseksi ongelmaksi, jopa sairaudeksi. Toisaalta kaikkea surua alettiin pitää ammattiauttajan vastuulle kuuluvana kysymyksenä. Samoin alettiin vähitellen pitää kaikkia kuolemanrituaaleja ammattilaisille kuuluvina.

Hautaustoimistojen ja suremisen muuttuva suhde

Hautaustoimisto on usein ensimmäinen paikka, jonne läheisensä menettänyt ihminen menee. Kuolemaa ei välttämättä ole tätä ennen edes ehditty kunnolla ymmärtää oman perheen ja ystävien kesken. Tämä johtuu käytännön syistä, ei siitä, että hautaustoimisto olisi surun käsittelylle paras ja ensisijainen paikka. Hautaustoimistojen rooli päättyy yleensä hautajaisiin, ellei kyseessä ole tuhkaus ja hautaustoimisto osallistu vielä urnan kuljetukseen. Surutyöstä vain pieni osa ehtii tapahtua hautaustoimiston mukana olon aikana.

Hautaustoimistojen tehtävänä on niiden perustamisesta lähtien ollut auttaa surevia omaisia hautajaisten järjestämisessä. Suomalaisilla hautaustoimistoilla ei koskaan ole ollut samanlaista kaikenkattavaa roolia kuten vaikkapa viihteestä tutuilla amerikkalaisilla hautaustoimistoilla; jo yksin evankelisuterilaisen kirkon vahva asema kuolemaa hallinnoivana

instituutiona on estänyt tämän. Hautaustoimistojen merkitys kuitenkin vahvistui 1900-luvun loppupuolella monesta syystä, ja myös alan toimijat itse pyrkivät tähän.

Aluksi omaisten auttaminen tarkoitti vain esineiden valmistamista ja myymistä: monen varhaisen hautaustoimiston nimi onkin ollut ruumisarkkuliike. Yritysten nimien muuttuminen kertoo monesta asiasta: siitä, että myyntiartikkeleita ja palveluita on tullut mukaan monia muitakin, mutta myös siitä, että ruumis sanana alkoi häiritä ihmisiä jo 1950-luvulla (Tiimalasi 3/1952, 17; Tiimalasi 3/1957, 7). Haluttiin välttää epämiellyttävän konkreettisia mielikuvia kuolemasta ja keskittyä tunteisiin. 1900-luvun viimeisinä vuosikymmeninä ruumis on palannut hautaustoimien näyttämölle siinä mielessä, että omaisia rohkaistaan olemaan mukana vainajan pukemisessa tai ainakin katsomaan häntä viimeisen kerran (Tiimalasi 3/1982, 9; Molander 2009, 69, 71, 99). Vainajan katsominen ei ole kaikkialta Suomesta koskaan kadonnutkaan: itäisessä ja pohjoisessa Suomessa vainajan katsominen viimeistään kappelissa ennen ruumiinsiunausta on säilynyt mahdollisuutena kautta vuosikymmenten (Pajari 2014a, 99).

Paikoin erilaiset entisaikain ulosveisuuta ja kotoalähtötilaisuutta mukailevat, hautajaisista erilliset yhteisön kokoontumiset ovat myös edelleen tapana joissain paikallisyhteisöissä (esim. Keto 2000; Molander 2009, 79–80). Tällaisissa tilaisuuksissa hautaustoimistolla on ennen kaikkea vainajan kuljettajan rooli. Tiimalasi keskittyy kuitenkin keskustelemaan modernimmista hautajaistavoista. Hautajaisten yksityiskohtien kommentointi jäi tarkasteluajanjaksona 1950- ja 60-luvuille, jolloin nykymuotoiset hautajaiset vakiintuivat maassamme. 1970- ja 80-luvuilla omaisten opastaminen itse hautajaisissa jäi sivurooliin, suremisen tullessa omaisia koskevan kirjoittelun keskiöön.

Tiimalasi julkaisuna antaa rajallisesti mahdollisuuksia sen arvioimiseen, millaisia omaisten ja hautaustoimiston työntekijöiden kohtaamiset ovat eri vuosikymmeninä olleet. Alan ammattilehdessä käsitellään kulloinkin ajankohtaisia kysymyksiä, tiedotetaan ja jossain määrin myös keskustellaan puhuttavista aiheista. Kokonaiskuvaa suomalaisesta kuolemankulttuurista ei ole ollut mahdollista eikä tarpeellista esittää. Sen sijaan Tiimalasi antaa omalta osaltaan hyvän kuvan siitä, miten hautajaiset ja niiden merkitys muuttuivat suomalaisessa yhteiskunnassa 1950-luvulta 1990-luvulle. Samoin surun psykologian tuntemuksessa ja siitä tiedottamisessa hautausala on seurannut tarkasti kotimaisia ja kansainvälisiä virtauksia. Vaikka asiakaspalvelutilanteet voivat sujua ilman merkittäviä tunteenpurkauksia, niihin on aina varauduttava ja ymmärrettävä, miten asiakas voi asian kokea.

Hautaustoimistojen rooli kasvoi 1900-luvun loppupuolen hautajaisjärjestelyissä, omaisten rooli taas pieneni huomattavasti. Kenties kiinnostavin löydös viime vuosien suomalaisen kuolemankulttuurin tutkimuksessa on silti se, että hautausala kehittyi paikoin hitaasti nykyiseen täyden palvelun mittaansa. Omaisten rooli hautajaisjärjestelyissä oli pitkään suuri verrattuna moniin muihin länsimaihin. Tällöin voidaan ajatella, että Tiimalasisissa 1950-luvulta alkaen kuvattu, surun lamauttava lähiomainen ei ollut koko totuus suomalaisesta suremisesta. Samoin muuttuvat surun kuvaaminen ja määrittely ovat kiinnostavia seikkoja. Suru kuului käytettyyn käsitteistöön koko ajan, mutta ymmärrys siitä, mitä ihminen surussaan tarvitsee, muuttui huomattavasti. 1950-luvun esimerkksireva kaipasi ennen kaikkea rauhaa ja lepoa, 1990-luvun sureva ymmärrystä ja myötäelämistä. Näinä vuosikymmeninä koko suomalainen yhteiskunta muuttui ratkaisevasti. Käsitykset siitä, miten läheisen kuolemaan tulee suhtautua ja miten omaisensa menettänyt on kohdeltava, muuttuivat nekin. Oikein suoritettu surutyö nousi ihanteeksi, ja tavalla tai toisella kuoleman kanssa tekemisissä olevien tuli se huomioida.

Kirjoittaja:

Ilona Pajari, VTT, on sosiaalhistorian tutkija, joka on lähestynyt suomalaisen kuoleman historiaa sekä sodan että rauhan ajan näkökulmista käsin. Tutkimusaiheita

ovat olleet suomalaiset kuolinilmoitukset, toisen maailmansodan aikainen sankarikuolema ja suomalaiset hautajaiset. Tämänhetkisessä tutkimusprojektissaan hän käsittelee jatkosodan alun aikaisia suomalaisia tulevaisuusvisioita. Yhteydenotot: ilona.pajari@jyu.fi

Lähteet

Tiimalasi 1950 – 1999.

Kirjallisuus

- Aho, Anna Liisa & Savolainen, Sirkku. 2012. Kirjallisuuskatsaus: Vanhempien selviytymistä edistävät ja estävät tekijät lapsen kuoleman jälkeen. *Thanatos* 2/2102. <http://thanatosjournal.files.wordpress.com/2012/12/anna-liisa-aho-sirkku-savolainen-kirjallisuuskatsaus-vanhempien-selviytymista-edistavat-ja-estavat-tekijat-lapsen-kuoleman-jalkeen.pdf>
- Davidsson Bremborg, Anna. 2002. *Yrke: begravningsentreprenör. Om utanförskap, döda kroppar, riter och professionalisering*. Lund: Lunds universitet.
- Erämaja, Tapani. 2006. *Vuimeinen matka: toimintatutkimus kirkollisen hautauskentän professiostruktuurista*. Helsinki: T. Erämaja. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/21599>
- Granek, Leeat. 2010. Grief As Pathology: The Evolution of Grief Theory in Psychology From Freud to the Present. *History of Psychology*, vol. 13, N:o 1, 46–73.
- Harjula, Minna. 2007. *Terveiden jäljillä. Suomalainen terveystaloudellinen politiikka 1900-luvulla*. Tampere: Tampere University Press.
- Hoeg, Ida Marie & Pajari, Ilona. 2013. "Introduction to the Nordic Issue of Mortality." *Mortality* 18 (2), 109–115.
- Jalland, Pat. 2010. *Death in War and Peace. A History of Loss & Grief in England, 1914–1970*. Oxford: Oxford University Press.
- Kempainen (Pajari), Ilona. 2006. *Isänmaan uhrit. Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kempainen (Pajari), Ilona. 2011. Finnish Funeral Customs in Manners Guides. *Annals of the University of Alba Iulia - History (Annales Universitatis Apulensis Series Historica)*, issue: Special / 2011, 9–18.
- Keto, Vuokko. 2000. *Vainajan ulosveisuus Perhönjokilaaksossa : tutkimus tavan historiasta, merkityksestä ja siihen liittyvistä rooleista*. Folkloristiikan pro gradu -työ, Jyväskylän yliopiston etnolologian laitos. <https://jyx.jyu.fi/dspace/handle/123456789/8043>
- Kettunen, Jani. 2010. *Ammattina kuolema. Kuoleman kulttuuri hautaus toimistojen näkökulmasta 1893–2009*. Pro gradu -tutkielma, Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos. Turku: Turun yliopisto.
- Kiiskinen, Kyösti. 1992. *Hautauskulttuuri Suomessa. Suomen Hautaus toimistojen Liiton 50-vuotisjuhlakirja*. Helsinki: Suomen Hautaus toimistojen Liitto ry.
- Kivivuori, Janne. 1999. *Psykokirkko. Psykokulttuuri, uskonto ja moderni yhteiskunta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Klass, Dennis & Silverman, Phyllis R. & Nickman, Steven (toim.). 1996. *Continuing Bonds. New Understandings of Grief*. London: Taylor and Francis.
- Kübler-Ross, Elisabeth & Kessler, David. 2006. *Suru ja surutyö*. Helsinki: Basam Books.
- Laakso, Mikko. 1998. *Samassa talossa. Hautaus toimisto Mikko Monosen kahdeksan vuosikymmentä*. Helsinki: Mikko Laakso.

- Laderman, Gary. 2003. *Rest in Peace. A Cultural History of Death and the Funeral Home in Twentieth-Century America*. Oxford: Oxford University Press.
- Lepola, Maija – Forsius, Petri. 2012. *Katsaus menneisiin vuosikymmeniin. Suomen Hautaustoimistojen Liitto ry. 70 vuotta*. Helsinki: Suomen Hautaustoimistojen Liitto ry.
- Lundgren, Britta. 2006. *Oväntad död – förväntad sorg: en etnologisk studie av sörjandets processer*. Stockholm: Carlsson.
- Molander, Gustaf. 2009. *Matka mullan alle – kuolemantyöntekijöiden arki*. Helsinki: Työterveyslaitos.
- Pajari, Ilona. 2014a. Kuolemanrituaalit Suomessa. Teoksessa *Kuoleman kulttuurit Suomessa*. Toim. Outi Hakola, Sari Kivistö & Virpi Mäkinen. Helsinki: Gaudeamus.
- Pajari, Ilona. 2014b. Kuolema maalla ja kaupungissa: suomalaisen hautaus- ja kuolemankulttuurin muutos 1800-luvun lopulta nykypäivään. *Historiallinen Aikakauskirja* 4/2014. Tulossa.
- Pentikäinen, Juha. 1990. *Suomalaisen lähtö. Kirjoituksia pohjoisesta kuolemankulttuurista*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Siltala, Juha. 2009. *Sisällissodan psykohistoria*. Helsinki: Otava.
- Walter, Tony. 1990. *Funerals And How To Improve Them*. London & Sydney & Auckland: Hodder & Stoughton.
- Walter, Tony. 1994. *The Revival of Death*. London & New York: Routledge.
- Walter, Tony. 1999. *On Bereavement. The Culture of Grief*. Maidenhead & Philadelphia: Open University Press.
- Walter, Tony. 2005. Three ways to arrange an funeral. Mortuary variation in the modern West. *Mortality* 10 (3), 173–192. http://opus.bath.ac.uk/1170/1/Walter_Mortality_2005_10_3_173.pdf